

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٥٩١٧٢ - ٢٠٢٥١٣ ✓

دانشگاه اصفهان
دانشکده علوم اداری و اقتصاد
گروه علوم سیاسی

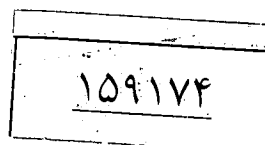
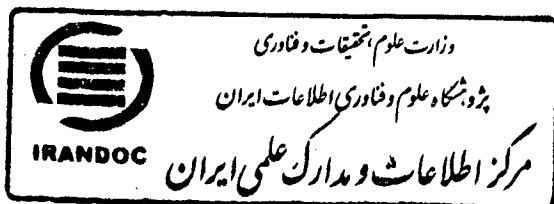
پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

تأثیر خطبه های نماز جمعه تهران بر جهت گیری های سیاست خارجی ایران دوره
۱۳۶۸-۱۳۷۶ (با تکیه بر خطبه های آقای هاشمی رفسنجانی)

استادان راهنما
دکتر سید جواد امام جمعه زاده
دکتر حسین مسعودنیا

پژوهشگر
داود نجفی

اسفندماه ۱۳۸۹

۱۳۹۰/۴/۱۸

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج
مطالعات، ابتکارات و نوآوری های ناشی از
تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به
دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه علوم سیاسی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی علوم سیاسی

آقای داوود نجفی تحت عنوان

بررسی تأثیر خطبه های نماز جمعه تهران بر جهت گیریهای سیاست خارجی ایران

دوره ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶ (با تکیه بر خطبه های هاشمی رفسنجانی)

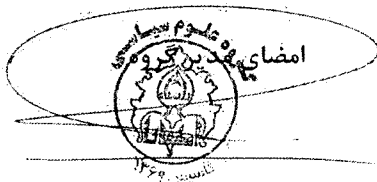
در تاریخ ۱۳۸۹/۱۲/۹ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی... به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر سیدجواد امام جمعه زاده با مرتبه ی علمی استادیار امضا

۲- استاد راهنمای پایان نامه دکتر حسین مسعود نیا با مرتبه ی علمی استادیار امضا

۳- استاد داور داخل گروه دکتر محمدعلی بصیری با مرتبه ی علمی استادیار امضا

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر محمود جلالی با مرتبه ی علمی استادیار امضا

تقدیم به تو!

به تو که ز آینه شافقتری!

به تو ای مادر خوبم!

که بمن شیرهی جان دادی و مهرت بدلم بسپردی

به تو بابا

که برای همه عمر تکیه گاهم هستی

برک سبزی است حقیرانه

که تقدیم شماست

چکیده

دوران سازندگی یکی از دوره های مهم در تاریخ جمهوری اسلامی است. در این مقطع مسئولان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با اتخاذ رویکرد عملگرایی، در عین پایبندی به آرمانگرایی انقلاب، به تعاملی سازنده با جهان خارج اقدام نمودند. با اتخاذ رویکرد عملگرایی در سیاست خارجی از سوی مسئولان به دلیل حاکم بودن اوضاع و احوال زمان جنگ، افکار عمومی تحمل پذیرفتن برخی امور نظیر تجدید روابط دیپلماتیک میان ایران و عربستان را نداشت، لذا افکار عمومی می بایست آماده پذیرش این تحولات می گردید. بنظر می رسد خطبه های نماز جمعه تهران یکی از دستگانهایی بود که نقش مهمی در آماده سازی افکار عمومی برای اعلان جهت گیریهای نوین در سیاست خارجی ایران را داشت. هدف از انجام پژوهش حاضر تبیین جهت گیری جدید در سیاست خارجی منطقه ای ایران پس از پایان جنگ ایران و عراق و نحوه طرح آن در خطبه های نماز جمعه تهران توسط آقای هاشمی رفسنجانی است. اهمیت این موضوع در این نکته است که آقای هاشمی رفسنجانی از یک سو خطیب نماز جمعه تهران بود و از سوی دیگر ریاست دولت را به عهده داشت. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و استفاده از ابزار کتابخانه ای و اسنادی می باشد.

کلید واژه ها: ایران، سیاست خارجی منطقه ای، خطبه های نماز جمعه تهران، هاشمی رفسنجانی

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

فصل اول: کلیات تحقیق

- ۱-۱- شرح و بیان مساله پژوهشی ۱
- ۲-۱- واژه ها و اصطلاحات کلیدی ۲
- ۳-۱- پیشینه و ادبیات تحقیق ۴
- ۴-۱- اهداف تحقیق ۵
- ۵-۱- ارزش و اهمیت تحقیق ۵
- ۶-۱- سوالات تحقیق ۶
- ۷-۱- کاربرد و نتایج تحقیق ۶
- ۸-۱- محدودیت های تحقیق ۶
- ۹-۱- روش تحقیق ۶
- ۱۰-۱- سازماندهی تحقیق ۷

فصل دوم: چارچوب نظری

- ۱-۲- مقدمه ۸
- ۲-۲- اهداف و اصول حاکم بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ۸
- ۳-۲- تئوریهای موجود در خصوص سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ۱۱
- ۱-۳-۲- گفتمان مصلحت محور یا واقع گرا ۱۲
- ۲-۳-۲- گفتمان ارزش محور یا آرمانگر ۱۴
- ۳-۳-۲- گفتمان اقتصاد محور - عملگرا ۱۶
- ۴-۳-۲- گفتمان سیاست محور اصلاح طلبی گفتمانی ۲۰
- ۵-۳-۲- گفتمان اصول گرایی عدالت محور ۲۲
- ۴-۲- چارچوب تحلیلی شمال - جنوب ۲۳
- ۵-۲- جمع آوری مطالب ۲۵

فصل سوم: محورهای اساسی سیاست خارجی هاشمی رفسنجانی

- ۱-۳- مقدمه ۲۶
- ۲-۳- بهبود روابط و بازسازی روابط خارجی ایران ۲۷
- ۱-۲-۳- ایران و کشورهای عربی حوزه خلیج فارس ۳۰

۳-۳-۳- روابط ایران و عربستان پس از انقلاب اسلامی.....	۳۲
۳-۳-۱- دوره صبر و انتظار.....	۳۲
۳-۳-۲- سیاست دو رویه عربستان.....	۳۳
۳-۳-۳- قطع و تیرگی روابط.....	۳۴
۳-۴- روابط ایران و عربستان در دوره هاشمی رفسنجانی.....	۳۶
۳-۵- سیاست زدایی از اوپک.....	۴۰
۳-۶- جهان اسلام.....	۴۶
۳-۶-۱- بهبود روابط با مصر.....	۴۷
۳-۶-۲- بهبود روابط با عربستان.....	۵۰
۳-۶-۳- مسئله حج.....	۵۱
۳-۶-۴- کنفرانس اسلامی.....	۵۲
۳-۶-۵- میانجی گری در بحران قره باغ.....	۵۳
۳-۶-۶- بی طرفی در بحران کویت.....	۵۵
۳-۷-۱- فروپاشی شوروی.....	۵۷
۳-۷-۱- برقراری پیوندهای دو جانبه.....	۵۹
۳-۷-۲- مناسبات چند جانبه.....	۶۰
۳-۸- اشغال کویت توسط عراق.....	۶۲
۳-۹- نظم نوین جهانی ایالات متحده آمریکا.....	۶۴

فصل چهارم: خطبه های نماز جمعه تهران و سیاست خارجی منطقه ای ایران

جمع بندی.....	۸۲
نتیجه گیری.....	۸۳
منابع و مأخذ.....	۸۶

فصل اول

کلیات

۱-۱- شرح و بیان مساله پژوهشی

دوران سازندگی در نظام جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸ - ۱۳۷۶) یکی از دوره‌های مهم در تاریخ جمهوری اسلامی است. در این مقطع تاریخی، مسئولان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با اتخاذ رویکرد عمل‌گرایی به تعاملی سازنده با جهان خارج، و در عین پایبندی به مبانی اصول‌گرایی اسلامی، اقدام نمودند. این امر موجبات شکل‌گیری دوران تنش‌زدایی را فراهم آورد و با اعلام تنش‌زدایی سعی شد با اتخاذ اهدافی در عرصه‌ی سیاست خارجی، ضمن تأمین نیازهای داخلی، بر سازگاری اهداف سیاست خارجی با محیط بین‌المللی افزوده شود. ضرورت‌های ناشی از جنگ و بنه‌طور کلی اوضاع داخلی، که ایران را به اتخاذ سیاست‌های همکاری‌جویانه با سایر کشورها ترغیب می‌کرد، با تحولات گسترده در عرصه‌ی نظام بین‌الملل همزمان بود. تحولات ساختاری نظام بین‌المللی که همراه با پایان جنگ سرد، فروپاشی کامل شوروی، تغییر ژئوپلیتیک اروپا و آسیا، اعلام دکترین نظم نوین جهانی و یک‌جانبه‌گرایی آمریکا و شکل‌گیری نظام بین‌الملل در حال گذار بود، سیاست خارجی ایران در دوران سازندگی را به سمت استراتژی چندجانبه‌گرایی سوق می‌داد تا با این طریق با دشمنی آمریکا مقابله نموده و بر محدودیت‌ها و موانع ناشی از آن غلبه نماید. از عمده‌ترین ویژگی‌های نظام بین‌الملل در حال گذار، یارگیری و منطقه‌گرایی، در جهت تقویت استراتژی چندجانبه‌گرایی بود. به همین

منظور، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با توجه به قطب‌های جدید سیاسی و اقتصادی همچون اتحادیه‌ی اروپا (جامعه‌ی اقتصادی ۱۹۹۱)، چین و روسیه، تلاش کرد با دیپلماسی چندجانبه‌گرایی ضمن تأمین نیازهای کشور، سیاست مهار آمریکا و قانون داماتو را بی‌اثر کند. استراتژی چندجانبه‌گرایی که برآمده از عمل‌گرایی دولت سازندگی بود، به گسترش روابط در سطوح کشورهای همسایه، منطقه‌ای و بین‌المللی انجامید. زمانی که ایران رویکرد جدید خود در سیاست خارجی را اتخاذ کرد به دلیل حاکم بودن اوضاع و احوال زمان جنگ، افکار عمومی جامعه ایران تحمل پذیرفتن برخی امور نظیر تجدید روابط دیپلماتیک میان ایران و عربستان را نداشت لذا می‌بایست افکار عمومی آماده پذیرش این تحولات میگردید. بنظر می‌رسد خطبه‌های نماز جمعه یکی از دستگاههایی بوه است که نقش مهمی در آماده‌سازی افکار عمومی برای اعلام جهت‌گیریهای نوین در سیاست خارجی ایران را داشته است. تربیون نماز جمعه تهران به عنوان یکی از اهرمهای فشار و عوامل تاثیر گذار بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود. مطالبی که معمولاً در نماز جمعه تهران عنوان می‌شود هماهنگ با برنامه ریزی‌های دولت است، لیکن از طرفی مشرب سخنرانان بر نظریات دولت در رابطه با سیاست خارجی اثر می‌گذارد و از طرف دیگر گاهی مواقع نظر سخنرانان و ائمه موقت جمعه از طرف دول خارجی و محافل سیاسی بین‌المللی به مثابه نظر دولت در عرصه سیاست خارجی تلقی می‌گردد. لذا هدف در این پژوهش تبیین جهت‌گیری جدید در سیاست خارجی ایران پس از جنگ ایران و عراق و نحوه طرح آن در خطبه‌های نماز جمعه توسط آقای هاشمی رفسنجانی است. اهمیت این موضوع در این نکته است که آقای هاشمی رفسنجانی از یک سو خطیب نماز جمعه تهران بودند و از سوی دیگر ریاست دولت را به عهده داشتند.

۱-۲- واژها و اصطلاحات کلیدی

سیاست خارجی^۱

سیاست خارجی مبانی نظری و الگوهای رفتاری است که یک دولت برای دستیابی به منافع خود در رابطه با سایر دولتها و بازیگران بین‌المللی اتخاذ می‌نماید؛ در واقع در تجزیه و تحلیل سیاست خارجی باید تلاش نمود تا برای رفتار کشورها توضیح منطقی ارائه نمود ولی در مطالعه سیاست خارجی چگونگی و چرایی اعمال بیشتر مد نظر قرار می‌گیرند. سیاست خارجی که شامل تنظیم و اجرا و همچنین خود محصول و نتیجه تصمیمات به شمار می‌رود، راهنمایی است برای اقداماتی که یک دولت در ورای مرزهای خود جهت پیشبرد هدفها در رابطه با بازیگران حکومتی و غیر حکومتی بعمل می‌آورد (قوام، ۱۳۸۴: ۶).

تنش زدایی^۱

اصولاً منظور از تنش زدایی، از میان برداشتن تنش های سیاسی است. معمولاً در محاورات سیاسی برای روشن تر بیان کردن وضع و موقعیت کشورهایی که مدتی با هم در حال کشمکش (منازعه) و تنش بوده اند و اکنون آرامشی نسبی میان آنها برقرار گشته و ضمناً تمایلی نیز در رفتارشان برای بهبود بیشتر در روابطشان مشهود است واژه "دتانت" یا "تنش زدایی" را بکار می برند و منظور از میان برداشتن تنش های سیاسی است (فرهیخته، ۱۳۷۷: ۲۹۳).

واژه "تنش زدایی" دال بر وجود تنشی است که پیش از این وجود داشته و حال تقلیل یافته و یا رفع می شود. تنش زدایی مرحله مقدماتی برای برقراری مناسبات حسنه می باشد (مورگنتا، ۱۳۷۴: ۵۸۱).

اعتماد سازی^۲

اعتماد سازی اصطلاحی است که برای توضیح و تبیین حالت تغییر یافته و صلح آمیز تعارض های موجود بین کشورها بکار می رود (ازغندی، ۱۳۸۴: ۲۴).

اعتماد سازی یعنی استفاده از مجموعه وسایلی که به آن سوء تفاهم های انباشته شده در ذهن دولتها زدوده و پاک می شود و جای خود را به اعتماد متقابل می دهد (دلمااس، ۱۳۶۵: ۱۵).

خطبه های نماز جمعه^۳

نماز جمعه از شیوه های زیبا و دلپذیر عبادت به شمار می رود که از سوی دین مبین اسلام به منظور تحقق آرمانهای اجتماعی تشریح گردیده است. نماز جمعه و خطبه های آن از گردهماییهای بسیار عظیم مسلمانان همچون حج و اعیاد فطر و قربان است که از شرایع بسیار مهم اسلام به شمار می رود (قرائتی، ۱۳۷۳: ۱۰۰).

1- Detent

2- Confidence Building

3- Friday Prayers Sermon

۱-۳- پیشینه و ادبیات تحقیق

در مورد جهت گیری سیاست خارجی در دوره سازندگی کتابهای متعددی نوشته شده است که در تمامی آنها به رویکردهای سیاست خارجی در این دوران پرداخته و روابط دیپلماتیک ایران با غرب و کشورهای منطقه را مورد بررسی قرار داده اند. اما در هیچ یک از این تالیفات به نقش تریبون نماز جمعه به عنوان یک عامل تاثیر گذار در سیاست خارجی توجه و اشاره ای نشده و نقش این نهاد به عنوان یک اهرم فشار و عامل تاثیر گذار بر سیاست خارجی مورد غفلت واقع شده است. از آنجایی که مطالبی که در خطبه های نماز جمعه تهران عنوان می شود هماهنگ با برنامه ریزی های دولت در عرصه های داخلی و خارجی است، لذا می توان با تحلیل خطبه های نماز جمعه تهران به درک درستی از سیاست خارجی دولت دست یافت و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را در قبال مسائل مختلف پیش بینی نمود.

احتشامی (۱۳۸۷) در کتاب سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران سازندگی به بررسی دولت و اقتصاد در دوران هاشمی رفسنجانی، سیاستهای منطقه ای ایران در دوران بعد از انقلاب اسلامی و راهبردهای دفاعی و امنیتی در دوران جدید پرداخته است. نویسنده در ادامه چشم انداز انقلاب اسلامی، تفاوت های ظریف مدل انقلاب ایران با سایر انقلاب ها را بیان کرده و در پایان این سؤال را مطرح می نماید که آیا جمهوری اسلامی ایران جایگزینی انقلابی برای کشورهای جهان سوم است؟

ازغندی (۱۳۸۴) در کتاب سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به جهت گیریها و گفتمان های سیاست خارجی در جمهوری اسلامی، تاثیر جهانی شدن بر سیاست خارجی ایران و گونه شناسی نخبگان وزارت امور خارجه پرداخته است.

ایزدی (۱۳۷۱) در کتاب سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به منابع رسمی تصمیم گیری در سیاست خارجی، اصول حاکم بر سیاست خارجی، اهداف و اولویت های سیاست خارجی و اهرمهای فشار و عوامل تاثیر گذار بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی پرداخته است.

رمضانی (۱۳۸۰) در کتاب خود تحت عنوان چارچوب تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، موضوع سیاست خارجی، ماهیت روابط بین دولتها و عناصر تشکیل دهنده و تغییر دهنده ی آن و نیز اغراض حکومتها در دنیا را مورد بررسی قرار داده و با طرح سوالاتی از یک طرف سیاست خارجی را از مبنا تا عمل بررسی کرده و مسائل و مشکلات کشورمان را در این زمینه برشمرده و از طرف دیگر وقایع جهانی و

روش فهم آنها و نقش فرد و حکومت در جامعه را با ذکر تجربیات و طرح های عملی توضیح داده و با ارائه مدلی علمی و چارچوبی منطقی به ارزیابی و حل مسائل مطرح در این مقوله پرداخته است.

لاریجانی (۱۳۷۴) در کتاب کاوشهای نظری در سیاست خارجی، منابع قدرت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و سیاست خارجی ایران را در دو سطح تحلیل خرد و کلان بررسی کرده است.

یوسفی فر (۱۳۸۷) در کتاب سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران سازندگی به جهت گیریها و رویکردهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران سازندگی (۱۳۶۸-۱۳۷۶) پرداخته و تاثیر آن بر روابط بین الملل را بررسی نموده است.

هدف اصلی آثار فوق الذکر تبیین سیاست خارجی ایران در دوران سازندگی و جهت گیریها و رویکردهای سیاست خارجی در این دوران است، اما در مورد تاثیر خطبه های نماز جمعه تهران بر جهت گیری سیاست خارجی تحقیقی انجام نشده است. لذا هدف از انجام این پژوهش کمک به تبیین چگونگی بهره برداری دولت وقت یعنی آقای هاشمی رفسنجانی از خطبه های نماز جمعه برای آماده سازی افکار عمومی جهت انجام دگرذیسی در جهت گیری سیاست خارجی ایران است.

۴-۱- اهداف تحقیق

مهمترین اهداف این تحقیق عبارتند از:

- ۱- تبیین تحولات سیاست خارجی ایران بعد از جنگ ایران و عراق.
- ۲- تشریح پیوند عملگرایی با اصولگرایی در سیاست خارجی ایران از سوی مسئولان در این مقطع.
- ۳- تبیین تاثیر خطبه های نماز جمعه آقای هاشمی رفسنجانی بر تحولات سیاست خارجی ایران.

۵-۱- ارزش و اهمیت تحقیق

این تحقیق این نکته را آشکار می سازد که چگونه می توان از خطبه های نماز جمعه برای ایجاد آمادگی در افکار عمومی جهت انجام برنامه های داخلی و خارجی استفاده کرد. لذا تبیین این مهم و استفاده از آن می تواند مسئولان را یاری دهد که چگونه در صورت ضرورت افکار عمومی را از طریق خطبه های نماز جمعه جهت انجام تغییر و تحول در سیاست خارجی آماده کنند.

۱-۶- سوالات تحقیق

خطبه های نماز جمعه آقای هاشمی چه تاثیری بر جهت گیری سیاست خارجی ایران در طی سالهای ۷۶-۷۷-

۱۳۶۸ داشته است؟

فرضیه: خطبه های آقای هاشمی رفسنجانی در اعتماد سازی و تنش زدایی سیاست خارجی ایران تاثیر

مثبت داشته است.

۱-۷- کاربرد و نتایج تحقیق

کاربرد نتایج این تحقیق عبارت از این نکته است که اولاً مسئولان را از این مهم آگاه می سازد که از خطبه های نماز جمعه برای آماده سازی افکار عمومی جهت انجام هر گونه تغییری استفاده کنند. ثانیاً اینکه می توان با تحلیل محتوای خطبه های نماز جمعه جهت گیری سیاست خارجی ایران در مقاطع مختلف و برخی کسها و واکنشهای دولت ایران نسبت به مسائل بین المللی را پیش بینی کرد.

۱-۸- محدودیت های تحقیق

مساله مهمی که در طول تحقیق به سرعت کار لطمه وارد می کرد و یکی از محدودیت های عمده فراروی این تحقیق بوده است عدم جمع آوری مدون خطبه های نماز جمعه تهران که یکی از منابع اصلی این پژوهش بوده، می باشد. حتی با مراجعه به ستاد نماز جمعه تهران مستقر در خیابان پاستور نیز هیچ منبع طبقه بندی شده ای یافت نشد. با وجود این محدودیت ها محقق سعی نموده است با امکانات و منابع موجود تحقیق خود را به سرانجام برساند.

۱-۹- روش تحقیق

این تحقیق با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است شیوه جمع آوری مطالب کتابخانه ای

واسنادی می باشد.

۱-۱-۱۰- سازماندهی تحقیق

در این تحقیق سعی شده است مطالب به طور منسجم در یک مقدمه، چهار فصل و یک نتیجه گیری جمع آوری شود. در فصل اول یعنی کلیات، چارچوب بحث، کلیدواژه ها، اهداف، فرضیات و پیشینه پژوهش مطرح شده است. فصل دوم چارچوب نظری این پژوهش را در بر می گیرد در این فصل ابتدا کلیاتی از سیاست خارجی و تئوریهای موجود در خصوص سیاست خارجی ایران تبیین گردیده و سپس تئوری شمال- جنوب به عنوان چارچوب نظری این پژوهش مورد استفاده قرار می گیرد. انتخاب عنوان چارچوب نظری برای این فصل به دلیل اهمیت وجود چارچوب نظری در پژوهش های علوم سیاسی است. در فصل سوم پژوهش محورهای اساسی سیاست خارجی هاشمی رفسنجانی در دو بُعد منطقه ای و جهانی مورد بررسی قرار می گیرد. دلیل این امر آشنایی با سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی است. در فصل چهارم خطبه های آقای هاشمی رفسنجانی و تحلیل آنها و تاثیر این خطبه ها بر سیاست خارجی ایران مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد.

فصل دوم

چارچوب نظری

۲-۱- مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و تشکیل نظام انقلابی جمهوری اسلامی، به همان گونه که در تمامی زمینه های داخلی تحولات گسترده و عمیقی ایجاد شد، در سیاست خارجی نیز یک دگرگونی و چرخش کامل به وجود آمد. این دگرگونی شامل اهداف و اصول حاکم بر سیاست خارجی می شد.

۲-۲- اهداف و اصول حاکم بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و تشکیل نظام انقلابی جمهوری اسلامی، به همان گونه که در تمامی زمینه های داخلی تحولات گسترده و عمیقی ایجاد شد، در سیاست خارجی نیز یک دگرگونی و چرخش کامل به وجود آمد. این دگرگونی شامل اهداف و اصول حاکم بر سیاست خارجی می شد. اصول حاکم بر سیاست خارجی ج.ا.ا. بنابر آنچه که در فصل دهم (اصول یکصد و پنجاه و دوم تا یکصد و پنجاه و پنجم) قانون اساسی آمده است به قرار زیر می باشد:

۱- نفی سلطه جویی و سلطه پذیری و روابط صلح آمیز با دول غیر محارب: سیاست خارجی ج.ا.ا. بر اساس نفی هر گونه سلطه جویی و سلطه پذیری، حفظ استقلال همه جانبه و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق همه مسلمانان و عدم تعهد در برابر قدرت های سلطه گر و روابط صلح آمیز متقابل با دول غیر محارب استوار است. (اصل یکصد و پنجاه و دوم).

۲- تولی و تبری: هر گونه قرار داد که موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی و اقتصادی، فرهنگ، ارتش و دیگر شئون کشور گردد ممنوع است. (اصل یکصد و پنجاه و سوم).

۳- عدم مداخله در امور داخلی کشورها و حمایت از مستضعفین و نهضت های آزادیبخش: ج.ا.ا. سعادت انسان در کل جامعه بشری را آرمان خود می داند و استقلال و آزادی و حکومت حق و عدل را حق همه مردم جهان می شناسد. بنابراین در عین خود داری کامل از هر گونه دخالت در امور داخلی ملت های دیگر از مبارزه حق طلبانه مستضعفین در برابر مستکبرین در هر نقطه از جهان حمایت می کند. (اصل یکصد و پنجاه و چهارم).

۴- تشکیل امت واحده: به حکم آیه کریمه "ان هذه امتکم امه واحده" همه مسلمانان یک امت اند و دولت ج.ا.ا. موظف است سیاست کلی خود را بر پایه ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی قرار دهد و کوشش پی گیر به عمل آورد تا وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام را تحقق بخشد. (اصل یازدهم).

اصولی که در بالا به آنها اشاره شد همراه به سه اصل "عزت"، "حکمت" و "مصلحت" که از سوی مقام معظم رهبری در زمینه سیاست خارجی اعلام شده است، منشور و راهنمای عمل سیاست خارجی ج.ا.ا. به منظور تحقق اهداف متعالی کشور در عرصه روابط خارجی می باشد.

اهداف سیاست خارجی "تصور از حالت آینده امور و شرایط آینده" است که دولتها از سیاستگذاران خود می خواهند از طریق نفوذ گذاری و تغییر یا ادامه رفتار سایر دولتها بدان دست یابند (راست و استار، ۱۳۸۱: ۲۴۹). اهداف سیاست خارجی پایدارترین مفهوم در سنجش کارایی است؛ تازمانی که اهداف سیاست خارجی به روشنی تعریف و تبیین نشود نمی توان از کارایی سخن گفت (سجادپور، ۱۳۸۶: ۵۷). مقاصد سیاست خارجی نسبت به اهداف، عملیاتی و جزئی تر است؛ تعریف اهداف و مقاصد سیاست خارجی به فهم مشترک نخبگان سیاست خارجی و توان آنها در تبیین اهداف و مقاصد بستگی دارد؛ این به نوبه خود به ذه هیا عنصر و تفسیر تاریخی، روانی، فرهنگی و تربیتی نیاز دارد. توان تعریف و تبیین اهداف و مقاصد، خود یکی از توان های عمده فکری و ذهنی است که نهایتاً در برآیند کلی قدرت ملی دولت موثر است (سجادپور، ۱۳۸۶: ۵۹).

برخی از صاحب نظران هدفهای اساسی را که معمولاً مبنای تعیین سیاست خارجی کشورها است به شرح زیر می دانند: حفظ تمامیت ارضی و وحدت کشور، امنیت ملی، رفاه ملی، حیثیت ملی و کسب

قدرت (عامری، ۱۳۷۷: ۲۷۱). از جمله اولی ترین اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران حفظ تمامیت ارضی و وحدت کشور است، کشوری که دغدغه بقا داشته باشد نمی تواند به رفاه بیندیشد. حفظ بقای کشور بدون توجه به تهدیدات بین المللی و غنا بخشیدن به مقدرات ملی و همچنین مدیریت چالش های ملی و فراملی امکان پذیر نیست؛ حفظ و بقای تمامیت ارضی چنان اولی است که بسیاری از طرح و ایده های جهانی حاصل از گفتمان انقلاب اسلامی را مسکوت گذاشته است.

امنیت ملی، حاصل حفظ تمامیت ارضی، مدیریت و وحدت و حفظ ارزشهای اساسی کشور است. هرچند امروزه مفهوم امنیت ملی سه آمادگی سیاسی، اقتصادی و نظامی را می طلبد؛ حفظ تمامیت ارضی و وحدت کشور بیشتر از آنکه نیاز به تدابیر سخت افزاری نظامی داشته باشد لزوماً در زمانه جدید وابسته به سطح رفاه و اعمال تدابیر اجتماعی و فرهنگی و کمک به رشد و توسعه فرهنگ سیاسی، اجماع ملی، تکثرگرایی و اعمال رویکردهای مردم سالارانه دارد.

از جمله اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران استقلال خواهی، حفظ حاکمیت ملی، حفظ و اعتلای ارزشها و آرمانهای اسلامی، حفظ و اعتلای انقلاب و نظام برآمده از آن است (تاجیک، ۱۳۸۱: ۱۷۲).

علاوه بر حفظ بقا می توان از اصل رفاه به عنوان یک کلیدواژه دیدگاه لیبرالی به عنوان اهداف دیگر مورد نظر سیاست خارجی ایران نام برد، بر اساس دیدگاه های اسلامی مستتر در گفتمان انقلاب اسلامی توسعه اقتصادی و افزایش سطح رفاه نه هدف بلکه وسیله ای در امتداد یک جامعه ارزش گرای اسلامی است. در بُعد توسعه اقتصادی از پیوند اقتصاد و سیاست خارجی و محیط پیرامونی ایران، جایگاه و تحولات اقتصادی در همسایگی ایران نام برده می شود. در یک چشم انداز وسیع، پدیده های امنیتی موجود منطقه خاورمیانه حرکت در مسیر توسعه اقتصادی کشورها بویژه ایران را تودرتو، چند لایه و چند وجهی نموده است (سجادپور، ۱۳۸۶: ۱۹-۱۷).

کسب و افزایش قدرت ملی و همچنین کسب اعتبار بین المللی، اهداف دیگری است که در تشریح آن می توان گفت: ارائه تصویر مثبت در انظار و افکار عمومی بین المللی واسطه ای برای تفاهم مفاهمه ای است؛ جمهوری اسلامی ایران تلاش دارد ضمن افزایش اعتبار و پرستیژ خود در سطح منطقه ای چه به عنوان کشور میانجی، صلح طلب، الگو، حامل گفتگوی تمدنها و خواستار عدالت جهانی سعی در مقابله با وجهه منفی ساخته شده توسط غرب از خود نماید.

در قبال کسب و افزایش قدرت ملی باید گفت که قدرت ماهیت دوگانه، مثبت یا منفی، تدافعی یا تهاجمی، ابزاری یا غایی دارد؛ به عبارت دیگر قدرت می تواند بصورت ابزاری برای دفاع و سعادت یا به عنوان

هدف در جهت تهاجم و تخریب به کار آید. عناصر و مولفه های قدرت ملی شامل دو دسته مادی شامل: وضع جغرافیایی، منابع طبیعی، توسعه اقتصادی، صنعتی و تکنولوژیک، جمعیت و توان نظامی است، عناصر غیر مادی شامل: ویژگی های ملی، روحیه ملی، کیفیت دولت، اعتبار و وجهه بین المللی، ایدئولوژی، رهبری و دیپلماسی است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۱۵۷).

جمهوری اسلامی ایران برای الگو شدن و توانایی انتشار ایده های خود و همچنین نقش روانی که قدرت در حصول به اهداف دارد افزایش قدرت را سر لوحه اهداف خود می بیند که علاوه بر منشور انقلاب اسلامی، سند چشم انداز بیست ساله نیز گویای این رسالت است. اما این کسب و افزایش قدرت ملی از طرق جنگ طلبانه و تهاجمی را از عوامل جنگ ها و بحرانهای بین المللی می داند و برای اصلاح جامعه بین المللی رجوع به اصول ارزشی و عدالت محورانه را پیشنهاد می دهد.

۲-۳- تئوریهای موجود در خصوص سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

با وجودی که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، چارچوب راهبردی سیاست خارجی را مشخص کرده ولی هنوز در مورد ماهیت و عوامل تعیین کننده سیاست خارجی میان صاحب نظران و تحلیلگران مسایل سیاسی، اجماع نظری در مورد ماهیت و ادواری که سیاست خارجی پشت سر گذارده حاصل نشده است. هر کس بر اساس ارزش ها، ایستارها و رویکردهای مختلف، ارزیابی های متفاوت و گاه ضدو نقیضی ارایه می دهد. صرف نظر از تعارض های مفهومی و تاریخی مطرح شده در سی سالی که از عمر جمهوری اسلامی می گذرد با چهار دوره مشخص در سیاست خارجی یعنی از ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۰، از ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۸، از ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶ و از ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴ سرو کار داریم. در این چهار دوره گفتمان های مختلفی را که بر شکل گیری ماهیت سیاست خارجی تاثیر گذارده اند می توان شناسایی کرد: ۱- گفتمان مصلحت محور یا واقع گرا، ۲- گفتمان ارزش محور یا آرمانگرا، ۳- گفتمان اقتصاد محور یا عملگرا، ۴- گفتمان فرهنگ گرای سیاست محور (ازغندی، ۱۳۸۴: ۹).

۲-۳-۱- گفتمان مصلحت محور یا واقع گرا (۱۳۶۰-۱۳۵۷)

اولین رویکرد در سیاست خارجی بعد از انقلاب اسلامی نگاه لیبرالی نسبت به نظام بین‌الملل بود که تنش‌زدایی در روابط بین‌الملل را تجویز می‌کرد و با نگاهی خوشبینانه نسبت به فضای بین‌الملل در صدد بود که طرحی نو را در عرصه‌ی سیاست خارجی ایران تدوین نماید. وقتی امام در ۱۵ بهمن ۵۷ مهندس مهدی بازرگان را به نخست‌وزیری موقت حکومت جدید تعیین کرد، اولویت نخست دولت او پایان دادن به اتحاد عملی و چاکرمنشانه‌ی رژیم پهلوی با ایالات متحده و استوار ساختن مناسبات دو کشور بر پایه‌ی برابری بود (رمضانی، ۱۳۸۰: ۵۹). در این دوران که گفتمان مصلحت محور یا واقع گرا (۶۰-۵۷) مسلط بود سیاست خارجی از یک سو تحت تأثیر شرایط انقلابی به وجود آمده و متأثر از طرح مطالبات جدید مردم قرار گرفته بود و از سوی دیگر به خاطر ماهیت تجدید نظرطلبانه‌ی انقلاب منافع سایر کشورها شدیداً تهدید می‌شد. این دوگانگی را می‌توان از جنبه‌ی دیگری، یعنی از جنبه‌ی ماهیت آرمانی انقلاب، و واقع‌گرایی نیروهای تشکیل‌دهنده‌ی دولت موقت مورد ارزیابی قرار داد. دولت موقت و شخص نخست‌وزیر به رغم اینکه متعهد و کاملاً مذهبی بودند، بافت فکری آنان معطوف به ارزشها و معیارهای ملی بود. آنان پایبند به اندیشه‌ی آزادی، طرفدار فعالیت آزادمنشانه‌ی نهادهای مشارکت قانونی، تأمین ثبات سیاسی و نهایتاً برپا کردن و تقویت جامعه‌ی مدنی بودند، در حالی که از منظر دیدگاه بسیاری دیگر حیات جامعه در گرو بی‌ثباتی بود (ازغندی، ۱۳۸۴: ۱۰). این گفتمان از یک طرف تحت تأثیر ملی‌گرایی بر اهمیت و اولویت کشور و ملت و منافع ملی در سیاست خارجی تأکید می‌کند. از سوی دیگر از منظر رویکرد فکری لیبرال و لیبرالیسم (اعم از سیاسی و اقتصادی) به سیاست و دولت می‌نگرد و در صدد کاهش نقش و دخالت دولت در جامعه‌ی مدنی و اصلاح فعالیت آن است. همچنین بر آزادی‌های سیاسی و حکومت قانون و دموکراسی تأکید می‌کند. در عرصه‌ی سیاست خارجی نیز بر سیاست مسالمت‌جویانه و صلح‌طلبانه مبتنی بر هنجارها و حقوق بین‌الملل و نوعی نگاه خوشبینانه به سیاست بین‌الملل استوار است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۳۸). در واقع هسته‌ی اصلی اختلاف و دوگانگی دقیقاً در این جمله‌ی مهندس بازرگان نهفته است. او می‌نویسد: «هدف اتخاذی دولت موقت خدمت به ایران از طریق اسلام بود، در حالی که هدف امام خمینی (ره) خدمت به اسلام از طریق ایران بود. دولت موقت تلاش می‌کند که تابع مقررات بین‌المللی باشد و از دخالت در امور داخلی دیگران بپرهیزد و روابط ایران با سایر کشورها را که به خاطر انقلاب وارد مرحله‌ای بحرانی شده بود، بهبود ببخشد (ازغندی، ۱۳۸۴: ۱۱-۱۰). بنابراین علاقه‌مند بود سیاست نه شرقی و نه غربی را همسو با موازنه‌ی منفی تفسیر و توجیه نماید (ازغندی، ۱۳۸۴: ۱۱). بازرگان نوعی سیاست عدم تعهد در پیش